

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра економіки, права та управління бізнесом

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

_____

« ____ » листопада 2020р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра
зі спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»
за освітньою програмою професійного спрямування
«Економіка, планування та управління бізнесом»
на тему:
«Стан та перспективи співробітництва територіальних громад»

Виконала:

студентка VI курсу ЦЗВФН

Нижник Зоряна Вікторівна _____

Науковий керівник:

д.е.н., професор

Сментина Наталія Валентинівна _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	6
1.1. Поняття, завдання та переваги співробітництва територіальних громад.....	6
1.2. Форми співробітництва територіальних громад.....	14
1.3. Процедура організації співробітництва територіальних громад.....	19
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	24
2.1. Нормативно-правове забезпечення співробітництва територіальних громад в Україні.....	24
2.2. Сучасний стан розвитку співробітництва територіальних громад в Україні.....	29
2.3. Зарубіжний досвід організації та ефективного функціонування.....	36
міжмуніципального співробітництва	
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ СПІВРОБІТНИЦТВА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	45
3.1. Проблеми запровадження механізму співробітництва територіальних громад в Україні.....	45
3.2. Потенціал розвитку управлінського інструментарію підтримки співробітництва територіальних громад в Україні.....	50
3.3. Поліпшення якості надання адміністративних послуг в умовах розвитку співробітництва територіальних громад в Україні.....	55
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	72
Додатки.....	78

ВСТУП

Актуальність теми кваліфікаційної роботи. Від початку незалежності Української держави в різні роки було ініційовано та проведено ряд фундаментальних реформ. Українці неодноразово спостерігали за тим, як змінювались одні й ті ж самі конституційні норми: коли в частині переходу повноважень між Президентом, Парламентом та Урядом змінювались в залежності від політичних кон'юктур. Але така зміна жодним чином не відображалась на якості життя громадян нашої держави, які й надалі продовжували стикатись з одними і тими ж самими проблемами конкретного міста, селища чи села: дитячі садки і школи, які закривались через брак фінансування, неефективна первинна медична допомога або ж взагалі її відсутність, забрудненість водойм, відсутність якісної питної води та багато іншого. Тому найбільш актуальною та соціально затребуваною реформою стала реформа місцевого самоврядування в Україні, яка впливає не тільки на форму публічного управління, а й на конституційний устрій в Україні. В українському законодавстві з'являється нова форма в адміністративно-територіальному устрої держави – об'єднані територіальні громади.

Основне завдання реформи – створити умови для розвитку громад та наблизити послуги до людей шляхом формування заможних громад, передачі більшої частини повноважень на базовий рівень управління та чіткого розмежування функцій між рівнями управління, а також гарантувати належне ресурсне забезпечення місцевого самоврядування

Мета кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні й аналізі поняття, ознак, переваг, а також у розгляді теоретичних, методологічних та прикладних аспектів співробітництва територіальних громад.

Виходячи із мети, постають наступні завдання:

- з'ясувати поняття, завдання та переваги співробітництва територіальних громад;

- описати форми співробітництва територіальних громад;
- охарактеризувати процедуру організації співробітництва територіальних громад;
- розглянути нормативно-правове забезпечення співробітництва територіальних громад в Україні;
- проаналізувати сучасний стан розвитку співробітництва територіальних громад в Україні;
- дослідити зарубіжний досвід організації та ефективного функціонування міжмуніципального співробітництва;
- розглянути проблеми запровадження механізму співробітництва територіальних громад в Україні;
- визначити потенціал розвитку управлінського інструментарію підтримки співробітництва територіальних громад в Україні;
- дослідити можливості поліпшення якості надання адміністративних послуг в умовах розвитку співробітництва територіальних громад в Україні.

Об'єктом дослідження є процес співробітництва територіальних громад.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних та прикладних аспектів процесу співробітництва територіальних громад.

Методи дослідження. Основу методології роботи становлять загальнонаукові методи дослідження і спеціальні методи, що ґрунтуються на сучасних наукових теоріях зокрема: історичний, діалектичний, теоретичного узагальнення – при дослідженні теоретичних аспектів організації співробітництва, метод експертної діагностики – під час оцінювання поточного стану реалізації договорів про співробітництво територіальних громад в Україні, метод економічно-статистичного аналізу – при групуванні та класифікації форм співробітництва територіальних громад.

Інформаційною базою дослідження є спеціалізована література, закони та інші нормативно-правові акти з проблематики співробітництва територіальних громад в Україні, статистичні дані Міністерства розвитку

громад та територій України, розвиток місцевого самоврядування: матеріали аналітичних досліджень за результатами впровадження реформи децентралізації.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (52 найменування). Загальний обсяг роботи становить 86 сторінок. Основний зміст викладено на 71 сторінці. Робота містить 3 таблиці, 2 рисунки.

Публікації. За результатами дослідження опублікована стаття: Нижник З.В. на тему «Стан та перспективи співробітництва територіальних громад», що опублікована у «Науковому студентському віснику», факультету економіки та управління підприємництвом, 2020.

ВИСНОВКИ

Результати проведених досліджень дозволяють зробити такі висновки.

1. Актуальною вимогам сучасності та інноваційною формою діяльності багатьох громад є співробітництво, яке передбачає співпрацю двох або декількох територіальних громад, що на партнерських засадах погоджуються спільно працювати та надавати певні ресурси для отримання обопільної користі, яка була б недосяжною у разі їх самостійної діяльності. Спільні зусилля можуть стосуватися однієї або декількох сфер (галузей), які належать до визначеної законом компетенції органів місцевого самоврядування відповідних територіальних громад як суб'єктів співробітництва.

Переваги для територіальних громад як суб'єктів співробітництва можуть бути різними, наприклад: створення можливостей для надання послуг, які є недоступними для малих громад, заощадження витрат при наданні певних видів послуг, підвищення якості послуг, краща координація у плануванні майбутнього розвитку, більш ефективна та прозора політика розвитку.

2. Законодавством передбачені різні форми співробітництва: делегування одному із суб'єктів співробітництва іншими, реалізація спільних проектів, спільне фінансування (утримання) суб'єктами співробітництва підприємств, утворення суб'єктами співробітництва спільних комунальних підприємств.

3. Організація співробітництва територіальних громад здійснюється відповідно до встановлених процедур та складається із таких етапів: ініціювання співробітництва; вирішення питання щодо надання чи ненадання згоди на організацію співробітництва; розгляд отриманої пропозиції від ініціатора співробітництва про початок переговорів; утворення комісії та підготовка проекту договору про співробітництво; громадське обговорення проекту договору про співробітництво; схвалення проекту договору про співробітництво; укладення договору про співробітництво.

4. Через те, що співробітництво територіальних громад знаходиться під впливом різнобічних суспільних проблем існує постійна потреба виваженої державної політики. Державну політику щодо співробітництва територіальних громад слід сприймати як сукупність основних напрямів діяльності держави щодо нормативно-правового, методичного, організаційного, матеріального та фінансового забезпечення, а також визначення пріоритетних сфер і заходів стимулювання та розвитку співробітництва територіальних громад.

Станом на 21.10.2020 р. у реєстрі договорів про співробітництво територіальних громад Міністерством розвитку громад та територій України зареєстровано 626 договорів про співробітництво територіальних громад. Найбільша кількість договорів укладена в Полтавській та Вінницькій областях України, а найменша у Донецькій та Одеській областях.

5. Найбільше договорів про співробітництво укладено у формі реалізації спільних проєктів (69%), менше всього договорів укладено з використанням такої форми співробітництва, як утворення суб'єктами співробітництва спільного органу управління для спільного виконання визначених законом повноважень (2%). За сферами співробітництва п'ятірку становлять житлово-комунальне господарство, сфера надання адміністративних послуг – 12% (44 договори), пожежна безпека та забезпечення правопорядку муніципалітетами – 12% (70 договорів), покращення освітніх послуг -10% (58 договорів) та покращення медичних послуг –13% (88 договорів).

6. З аналізу зарубіжного досвіду можна дійти висновку, що міжмуніципальна співпраця почала активно розвиватись після нормативно-правового й організаційного забезпечення з боку держави, яка, як у випадку із Францією, Німеччиною, Росією та іншими країнами, активізувала ці процеси майже примусово. В українських умовах проведення реформи місцевого самоврядування, територіальні громади віддають більшу перевагу добровільному об'єднанню, замість рівноправного співробітництва, як самостійних суб'єктів партнерських відносин.

7. Потенціал механізму співробітництва територіальних громад в Україні використовується слабо.

Серед проблемних питань в реалізації механізму слід назвати наступні: недостатня поінформованість органів місцевого самоврядування, недостатня компетентність посадовців органів місцевого самоврядування територіальних громад, відсутність необхідної організаційної, методичної та правової допомоги органам місцевого самоврядування з боку районних та обласних державних адміністрацій з питань укладання договорів про співробітництво, можливостей залучення фінансових ресурсів, низька фінансова спроможність сільських територіальних громад співфінансувати проекти співробітництва з місцевих бюджетів, неврегульованість питання проведення громадських обговорень проектів договорів співробітництва, процедури й недотримання термінів прийняття рішень щодо фінансування проектів співробітництва територіальних громад з ДФРР, відсутність доступних матеріалів як щодо успішних прикладів реалізації договорів співробітництва в Україні.

8. У роботі пропонується проект співробітництва територіальних громад у формі створення Центру надання адміністративних послуг Баштанської об'єднаної територіальної громади. Успішна його реалізація надасть можливість вирішити проблемні питання пов'язані із створенням умов, покращення доступності та якості надання адміністративних послуг для фізичних осіб та юридичних осіб, які будуть звертатися за отриманням адміністративних послуг в містах та селах Баштанської об'єднаної територіальної громади, а також сіл Баштанського району, що не увійшли до громади.

Головною метою даного проекту є створення умов, покращення доступності та якості надання адміністративних послуг для фізичних осіб та юридичних осіб, які будуть звертатися за отриманням адміністративних послуг, реалізація якого дозволить удосконалити надання адміністративних послуг та забезпечити доступність цих послуг. Будівництво ЦНАП у м. Баштанка

Баштанської об'єднаної територіальної громади Миколаївської області також збільшить кількість робочих місць, дасть можливість працевлаштування для місцевого населення та сплату податків в місцевий бюджет, які в подальшому можуть бути використані для розвитку громади.

Проект передбачає проведення реконструкції існуючої будівлі амбулаторії. Кінцевим результатом реалізації проекту стане якісне надання послуг сфери охорони здоров'я, реалізація якого дозволить удосконалити надання первинної медико-санітарної допомоги на засадах сімейної медицини на селі та забезпечити доступність послуг первинної медико-санітарної допомоги населенню Лиманської об'єднаної територіальної громади, яка налічує 4 населених пункти та с. Приморське.

Цільовими групами даного проекту є громада Баштанської об'єднаної територіальної громади – 22450 чоловік та мешканці сіл Баштанського району, що не увійшли до громади (15210 чоловік), а також юридичні особи, які звертаються за отриманням адміністративних послуг, суб'єкти надання адміністративних послуг – органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, уповноважені відповідно до закону надавати адміністративні послуги.

9. Реалізація проекту можлива частково за підтримки об'єднаної громади (10%), інші витрати передбачається покрити за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку.

Обсяг коштів, необхідних для реалізації проекту складає 6731,00 тис. грн. в т.ч. у місцевому бюджеті (у бюджеті Баштанської ОТГ) передбачено фінансову частку 10,0 % від загальної вартості проекту (720,0 тис. грн), інші – 90,0% - кошти Державного фонду регіонального розвитку (6011,00 тис. грн).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Цивільний кодекс України. URL: http://kodeksy.com.ua/tsivil_nij_kodeks_ukraini/statja-169.htm.
3. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 черв. 2014 № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>
4. Врублевський О.С. Співробітництво територіальних громад. Київ: ІКЦ «Легальний статус», 2014. 56 с.
5. Організація співробітництва територіальних громад в Україні: практичний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. К, 2017. 105 с.
6. Практичний коментар Закону України «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 року № 1508-VII. URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamkidiyalnosti/regional-dev/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/spivrobitnytstvo/praktichniy-komentar-do-zakonu-ukrayini-pro-spivrobitnistvo-teritorialnih-gromad/>
7. Територіальна громада як базова ланка адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реформування / Павлюк А. П., Олійник Д. І, Батолов О. А. та ін. – К.: НІСД, 2016. 61 с.
8. Реєстр договорів про співробітництво територіальних громад. URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/regional-dev/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/reyestr/>
9. Н. Т. Гончарук, Л. Л. Прокопенко // Вивчення та впровадження в Україні іноземного досвіду удосконалення діяльності органів влади : матер. ІХ Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 27 листопада 2014 р. Полтава : ПолтНТУ, 2014. 113 с.

10. Європейська хартія місцевого самоврядування, м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. Офіційний переклад URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_036.

11. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>

12. Про затвердження Порядку формування та забезпечення функціонування реєстру про співробітництво територіальних громад : Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 15.08.2014 № 225 URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/regional-dev/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/spivrobotnytstvo/nakazi-minregionu/nakaz-minregionu-vid-15-08-2014-225-pro-zatverdzhennya-poryadku-formuvannya-ta-zabezpechennya-funktsionuvannya-reyestru-pro-spivrobotnytstvo-teritorialnih-gromad/>

13. Про затвердження Примірних форм договорів про співробітництво територіальних громад : наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 27.08.2014 р. № 233 URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/regional-dev/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/spivrobotnytstvo/nakazi-minregionu/nakaz->

14. Перелік проектів URL: <http://dfr.minregion.gov.ua/Projects-list>

15. Співробітництво територіальних громад (міжмуніципальне співробітництво – ММС): Навчально-практичний посібник/ За заг. редакцією Толкованова В.В., Журавля Т.В. – Київ. 2016/ 154 с.

16. Роль та консолідація міських голів у впровадженні реформи місцевого самоврядування в Україні // Блог Олега Соскіна. 08.05.2008. URL: http://soskin.blogspot.com/2008/05/blogpost_07.html

17. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 9 березня 2006 р. № 268 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 353 // Урядовий портал. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250014893>.

18. Про затвердження переліку спроможних об'єднаних територіальних громад, у яких відбулися перші вибори депутатів сільської, селищної, міської ради та відповідного сільського, селищного, міського голови у 2016 році: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 травня 2017 р. № 348-р // Урядовий портал. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250014874>

19. Про Державний бюджет України на 2017 рік / Проект Закону/ (щодо забезпечення фінансування місцевих виборів) // Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61760

20. Про службу в органах місцевого самоврядування: Пропозиції Президента до Закону // Офіційний портал Верховної Ради України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2489&skl=9

21. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>

22. Врублевський О. Співробітництво територіальних громад: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Інституту громадянського суспільства*. 2016. № 40.

23. Дзюпин М. Співробітництво територіальних громад: невикористані резерви, *ЛІГА*: Блоги. URL: <http://blog.liga.net/user/mdzyupyn/article/18787.aspx>

24. Костіна Н. А. Розвиток співробітництва територіальних громад в умовах реформування місцевого самоврядування в Україні : авторефдис... канд. наук держ. упр. : 25.00.04 – місцеве самоврядування. Запоріжжя, 2017. 20 с.

25. В. Вакуленко, О. Ігнатенко, Г. Борщ [та ін.]. / Міжмуніципальне співробітництво. Київ: Фенікс, 2012. 392 с.

26. Оленковська Л. П. Організаційно-управлінське забезпечення інтеграційних процесів у місцевому самоврядуванні: автореф. дис. ... канд. наук держ. упр. : спец. 25.00.04 – місцеве самоврядування. ДРІДУ НАДУ, 2013. – 20 с.

27. Співробітництво територіальних громад. URL: <http://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/regionaldev/rozvytok-mistsevoho-samovryaduvannya/spivrobotnytstvo/>.

28. Шаров Ю. П. Потенціал та інструменти співробітництва спроможних громад в умовах децентралізації. *Аспекти публічного управління*. 2015. Т.3.№ 4.

29. Куц Ю. О., Решеvecь О. В. Територіальна громада: управління розвитком: монографія / за заг. ред. Ю. О. Куца. Харків: Константа, 2013. 540 с

30. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 5 лют. 2015 р. № 157-VIII (із змінами). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

31. Серьогін С. М., Гончарук Н. Т. Теоретичні засади та основні напрямки реформування місцевого самоврядування й децентралізації влади в Україні. *Аспекти публічного права*. 2015. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apl_up_2015_4_16.

32. Негода В. Децентралізація — основа формування ефективної системи управління та місцевого розвитку. *Стратегія розвитку*. 2017. № 4.

33. Донченко К. Сценарії децентралізації. Що очікує ОТГ після 2020 року. URL: <https://biz.censor.net.ua/resonance/3074295>

34. Аналітичний звіт щодо практики використання потенційними суб'єктами співробітництва примірних форм договорів про співробітництво територіальних громад. Київ, 2016. URL: http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/06/Analit_Zvit_Spivrobotn.pdf. 1

35. Методичні рекомендації щодо практичного використання примірних форм договорів про співробітництво територіальних громад. Київ, 2016. URL: http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/06/Metod_recomend_spivrobit.pdf.

36. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 червня 2019 р. / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово_комунального господарства України. URL: <https://decentralization.gov.ua/about>

37. Інформація щодо кількості об'єднаних територіальних громад станом на 18.02.2020. Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/kaznachejstvo-informuye/obyednani-teritorialni-gromadi>

38. Розвиток міжмуніципального співробітництва: вітчизняний та зарубіжний досвід : посібник / [В.В. Толкованов, Р. Герцог, А.К. Гук та ін. ; за ред. В.В. Толкованова]. К. : Крамар, 2011. 262 с.

39. Intermunicipalcooperation. ManualoftheEuropeanCommitteeonLocalandRegionalDemocracy (CDLR). PreparedwiththecollaborationofClotildeDeffigier(France), 2008. 45 p

40. Приграничноесотрудничествомуниципальныхобразований в системемежгосударственных и межмуниципальныхсвязей: значение немецкого и европейскогоопыта для российскойтеории и практики URL: <http://www.advo.irk.ru/150-prigranichnoe-sotrudnichestvo-municipalnyh-obrazovanij-v-sisteme-mezhgosudarstvennyh-i-mezhmunicipalnyh-svyazejznachenie-nemeckogo-i-evropejskogo-opytadlya-rossijskoj-teorii-i-praktiki.html>.

41. IntermunicipalcooperationinEurope. Newapproachesofrealization. [Manual]. Luxembourg, 2001. 59 p.

42. Об общих принципах организационного самоуправления в Российской Федерации: Федеральный закон от 06.10.2003 г. № 131-ФЗ. Принят ГД ФС РФ 16.09.2003 ред. от 03.11.2010 р. М. : Проспект, 2010.

43. BrechonMoulenes. Lesorganisationsintercommunales.*MoulenesBrechon*. Paris, 1988. С. 289.

44. Основний Закон Німеччини URL: <http://www.documentarchiv.de/brd/1949 /grundgesetz.html>.

45. Про адміністративні послуги : Закон від 06 вересня 2012 р. № 5203-VI за станом на 01 січня 2016 р. URL: zakon.rada.gov.ua/go/5203-17.

46. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти / С. М. Серьогін, Ю. П. Шаров, Є. І. Бородін, Н. Т. Гончарук [та ін.]. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2016. 278 с.

47. Полтавець В. Д. Проблеми та актуальність упровадження механізмів міжмуніципального співробітництва в Україні.*Теорія та практика державного управління*. 2012. Вип. 3.

48. Врублевський О., Сороковський В. Договори міжмуніципального співробітництва у сфері управління побутовими відходами. Київ: ФОП Кандиба Т. П., 2018. 96 с.

49. Лобова М., Заліський Ю., Козіна В. Відповіді на актуальні запитання щодо реалізації Закону України «Про співробітництво територіальних громад» / Ю. Заліський, В. Козіна. 27 с.

50. Толкованов В. Добре врядування та інструменти його забезпечення на місцевому і регіональному рівнях: вітчизняний та зарубіжний досвід : монографія / Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. 264 с.

51. Проблеми трансформації територіальної організації влади : збірник матеріалів та документів / наук. ред. М. Пухтинський. К.: Атіка, 2005. 852 с.

52. Державна стратегія регіонального розвитку України на період до 2020 року : постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385. URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.